

Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti - II

BORIS GOLEC

V lanski številki Arhivov sva s Stanetom Okolišem predstavila tri slovenske prisege iz obdobja 1708-1751, na katere sva naletela med pregledovanjem Auerspergovega rodbinskega arhiva na Dunaju.¹ Kot kaže več drugih naključnih najdb, se v tem obsežnem arhivskem fondu v dunajskem Hišnem, dvornem in državnem arhivu (HHStA) bržčas skriva še več mlajših slovenskih jezikovnih spomenikov. V inventarju fonda - njegov prepis je zdaj na voljo tudi v ARS - so registrirani le trije, v Arhivih XIX (1996) sta objavljeni dve novi naključni najdbi (tretji objavljeni dokument pozna tudi inventar), že M. Dolenc pa je odkril in objavil tri slovenska in dve hrvaški besedili iz 18. stoletja, ki jih inventar fonda v HHStA ne navaja.² Dosedanji beri sedmih evidentiranih, od tega šestih objavljenih slovenskih tekstov iz 18. stoletja (1708-1794),³ moremo prišteti še pet kronološko najmlajših prisežnih besedil, ki so nastala leta 1795 pri krajevnem sodišču Turjak.⁴ Z njimi nadaljujemo objavljanje doslej evidentirane slovenike iz Auerspergovega arhiva, za katero s precejšnjo verjetnostjo sklepamo, da ni dokončni izkupiček iz tega obsežnega arhivskega fonda. Nobena od sedmih, jeseni 1995 najdenih priseg, namreč ne predstavlja samostojnega spisa, ampak le njegov sestavni del, zato jih tudi ni zaslediti v inventarju. Pričakovanje novih naključnih odkritij je toliko bolj upravičeno, ker sva uspela s kolegom Okolišem pregledati le 134 fasciklov ali komaj dobro desetino gradiva s provenienco na tleh Slovenije.

Slovenske prisege iz leta 1795 so sestavni del svežnja dokumentov o sodnem sporu zaradi zapuščine po pokojnem Valentinu Kožarju iz Velikih Lašč. Spor se je odvijal v letih 1793-1795 pred krajevnim sodiščem (Ortsgericht) gospostva Turjak.⁵ Štiri prisege so po vsebinski in jezikovni plati precej skope, medtem ko ima peta skupaj s spremljajočimi nemško pisanimi dokumenti posebno pričevanjsko vrednost. Odkriva namreč trgovske zveze in posle sicer preprostega kmeč-

kega prekupčevalca z živino, ki pa je svojo dejavnost razvil v pravo podjetništvo in si za slovenske podeželske razmere nabral skoraj neverjetno denarno premoženje, sestavljeno povečini iz posojil visokih vrednosti. Česa takega ne bi prisodili niti kakemu meščanskemu trgovcu ali manjšemu graščaku, kaj šele turjaškemu podložniku, gospodarju četrtinske kmetije v vasi Prišče pri Velikih Laščah.

Ob ugotovitvi, kolikšna sredstva je obračal ta kmečki mož kot živinski prekupčevalec, je bila zagotovo presenečena tudi turjaška zemljiška gosposka, ko se je njeno krajevno sodišče seznanilo s pokojnikovo oporoko, z zadolžnicami in zapuščinskim inventarjem. Slednji, nastal neposredno po Kožarjevi smrti konec poletja 1793, odkriva namreč za celih 10.186 goldinarjev (!) izterljivih posojil in dolgov. Četrtnsko kmetijo je Valentin Kožar že pred tem prodal ali prenesel na drugega lastnika, se sam preselil k hčerki v bližnji Velike Lašče in obdržal le dva konja, nekaj malega dragocenosti in oblačil v skupni vrednosti pičlih 128 goldinarjev. Popisano premoženje kaže Kožarja kot sicer nekoliko bolj oblečenega, a glede na dejansko bogastvo še vedno skromnega kmečkega človeka. Nazorno govori o tem podatek, da je mož pred smrtjo razpolagal z več denarja, kot je imela sredi 18. stoletja celotna turjaška grofija letnih prihodkov. Okoli leta 1750 so namreč vsi prihodki grofije znašali 10.144 goldinarjev, v kar je všteti šest dominikalnih pristav, 539 celih kmetij oziroma 745 kmečkih gospodarstev v 104 krajih Dolenjske in Notranjske.⁶ Grofija Turjak bila tedaj na Kranjskem peto zemljiško gospostvo po številu kmetij in šesto po višini davčne odmere.⁷

Z zapuščino za obogatelim kmetičem Valentinom Kožarjem, po osebnem položaju vse do smrti navadnim podložnikom, je imelo krajevno sodišče Turjak nemalo dela. Prepripi med dediči, izvirajoči iz medsebojne zavisti in občutkov prikrajanosti, so sprožili dokazni postopek, med katerim so nastale obravnavane prisege petih mož. Edini nemščine večji prisežnik, velikolaški kaplan Anton Mlakar, je prisegel v uradovnem jeziku, medtem ko so štirje podložniki izpovedali svoje prisege v domačem narečju in jih tako zapisane potrdili s podpisom ali križcem. Njihova ohranjena pričevanja bi bila sama po sebi

¹ Boris Golec, Stane Okoliš, Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti, Arhivi XIX (1996), str. 118-133.

² Metod Dolenc, Neključni uradni spisi s slovenskimi jezikovnimi drobtinami iz 18. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje XXVIII (1931), str. 101-110.

³ Objavljen ni bil slovenski opis gozdnih meja, ki ga inventar beleži pod arhivsko enoto A-V-1, Conv. 5, a navedenega fascikla leta 1995 ni bilo več zaslediti.

⁴ Besedila so omenjena tudi v Arhivih XIX (1996), str. 121, vendar z napačno letnico 1794.

⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (odkroj HHStA), Archiv Auersperg (odkroj AAU), C.46-18, Conv. 1, Verlaßhannullung nach Valentin Kuschar.

⁶ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RIDA, N 121, Nr. 29, kalkulacijska tabela grofije Turjak, - ARS, Zbirka urbarjev, II/26u (Turjak, 1751-1760).

⁷ Majla Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 16-17, 506.

prejkone malopomembni zapisi improvizirane pisarniške slovenščine zahajajočega razsvetljenškega stoletja, ko bi se v ozadju ne skrivala še druga, vzporedna zgodba o velikolaški kmečki trgovini na debelo, ki jo kaže osvetliti vsaj v glavnih potezah.

Ožja domovina Valentina Kožarja je hila že izza srednjega veka pomembno trgovsko-prometno vozlišče poti v smerih zahod-vzhod in sever-jug. Skozi Velike Lašče, še bolj pa skozi Trubarjevo Rašico, je šel dobršen del tranzitne trgovine med Ogrsko in italijanskimi deželami, ki ji moramo prišteti tudi lokalni promet vključno z oskrbovanjem Hrvaške krajine.⁸ Tudi ko je proti koncu 16. stoletja začelo pešati dotlej obsežno prehodno trgovanje z ogrskimi volni in kožami, ta dejavnost ni nikoli povsem ugasnila in je še v drugi polovici 18. stoletja mogla povzdigniti kmečke prekupčevalce, kakršen je bil Kožar.

Viri ne povedo, ali je šlo nemara že za rodbinski poklic, ki ga je Valentin prevzel od svojih prednikov. Sploh se nam vsa njegova prekupčevalska dejavnost razkriva šele po smrti. Za življenja vemo o njem pravzaprav le tisto, kar s skupimi podatki beležijo cerkvene matične knjige in turjaški urbarji.⁹ Mož se je rodil 13. februarja 1734 v družini Marije Kožarje, enega od 45 velikolaških gospodarjev, sicer posestnika srednje velike triasminske kmetije. Razdrobljena posest na skopi, povečini kraški zemlji, je gospodarje, ki so bili vsi podložniki grofije Turjak, naravnost silila v dopolnilno hišno dejavnost. V Velikih Laščah in okoliških vaseh je zato tako kot v sosednji Rihniški dolini zgodaj vzevela suha roba.¹⁰ Ugodna prometna lega je toliko bolj spodbujala prodajo domačih lesnih izdelkov in Laščane usmerjala za zaslužkom tudi na daljša popotovanja. Valentinu je bilo treba poleg tega kot najmlajšemu od bratov že v mladosti premišljevati, kako se bo preživel. Tako je 21-leten zapustil očetov dom in se poleti 1755 priženil na četrtinsko kmetijo na pol ure oddaljene Pušče k pravkar ovdoveli, nekaj let starejši Heleni Jakič. Pušče so od Velikih Lašč oddaljene 2 km in enako od križišča ceste na Rašici, kamor so se stekali trgovski tokovi s kar štirih strani. Tukaj, če ne že doma v Velikih Laščah, se je mladi gospodar odločil za dodatno dejavnost - prekupčevanje z živino. Slednje je sčasoma preraslo v obsežno podjetje ter povsem zasenčilo slabo

donosno kmetovanje. Četrtinski kmetiji, o kateri ne vemo zanesljivo, ali je bila zakupna ali kupnopravna, bržčas zato sploh ni iskal naslednika iz svojega rodu. Gospodarstva tako ni prevzel nihče od pastorkov niti katera od štirih hčera, ki so se vse po vrsti omožile k trdnim gospodarjem v okoliške kraje. Po letu 1787 je Kožarjeva posest na Puščah tako ali drugače prešla v tuje roke¹¹ - najpozneje poleti 1792 je na njej izpričana družina Grehenc¹² - Valentin pa se je z ženo Heleno preselil v rodne Velike Lašče. Nastanil se je na domu hčerke Marije, poročene s četrtinskim kmetom Janczom Kožarjem. Tu je 13. septembra 1793, dva tedna po njegovi smrti, nastal inventar pokojnikove zapuščine.¹³

Kot je razvidno iz zapuščinskega inventarja, je Valentin hranil za navadnega podložnika nena- vadno veliko pisanih dokazil, kar je glede na njegovo specifično dejavnost razumljivo. Poleg 18 dokumentov in 17 drugih zabeležb o dolžnikih so sestavljalei inventarja našli med njegovo zapuščino še cel fascikel "neuporabnih papirjev." Pisana spričujejo, da je mož že najpozneje sredi sedemdesetih let 18. stoletja razpolagal s precejšnjimi denarnimi vsotami. Imetje si je znal pridobiti tudi z izterjavo v obliki zastavljene nepremičnine, saj prvi datirani dokument, najden v pokojnikovi zapuščini, govori, kako mu je leta 1777 neki sosed zaradi dolga odstopil njivo. Že v času prve znane pridobitve, ki je bila sicer kdove katera po vrsti, si je mogel ta mali četrtinski kmet s Pušč umisliti mašno ustanovo. Za branje maš v podružnični cerkvi sv. Trojice v Malih Laščah je jeseni 1778 odšel župniku v Dobropoljah 25 kron. Število popisanih pobotnic, zadolžnic, odpovednih pisem in drugih dokumentov se od začetka osemdesetih let do Valentinove smrti 1793 vztrajno dviguje. Na eni strani je šlo za posojila v denarju, na drugi za dolgove trgovskih partnerjev zaradi kupljene, vendar neplačane živine. Kožar s Pušč je trgoval z raznovrstno živino, z volmi, konji in prašiči. Kupoval je na Hrvaškem, gotovo tudi na Dolenjskem, ne da bi pri prodajalcih delal dolgove. Vsaj ob smrti ni bil nikomir ničesar dolžan, medtem ko so drugi mu dolgovali nad 10.000 goldinarjev v blagu in denarju. Vsekakor je bil zanesljiv odjemalec in plačnik, kar se je posledično zelo ugodno poznalo na dobičku. Kupil je vedno z gotovino, prodajal na posodo za obresti in obenem z denarjem kreditiral razne ljudi od Hrvaške do

⁸ Anton Melik, *Prometni položaj Rašice v Trubarjevi dobi*. Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 57-58.

⁹ Osební podatki o Valentinu Kožarju in njegovi družini so vzeti iz: NŠALJ, ŽA Velike Lašče, repertorij R 1694-1878, R 1715-1733, R 1733-1751, R 1751-1763, R 1763-1773, R 1774-1784, R 1784-1789, repertorij P 1738-1812, P 1738-1757, P 1757-1772, P 1772-1784, P 1784-1807, M 1734-1762, M 1762-1773, M 1774-1784, M 1784-1794, M 1794-1812. ARS, Zbirka urbarjev, II/26u (Turjak 1750-1760), II/27u (Turjak 1778-1787), II/28u (Turjak 1798-1801).

¹⁰ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 225.

¹¹ Pri pisanju pričujočega besedila avtor za ta čas ni imel pri roki turjaških urbarjev, ki so shranjeni v Auerspergovem arhivu na Dunaju, v slovenskih arhivih pa noben urbar ne pokriva obdobja po 1787. V urbarju 1798-1801 (ARS, Urbarji, II/28u) zasledimo Pušče ne zasledimo, ker urbar ni popoln in se začneja šele z urbarialno številko 428.

¹² Anton Grehenc s Pušč h. št. 4 se je kot sam 15-leten fant 27. avgusta 1792 oženil s 16-letno Elizabeto Ivanc s Strmec h. št. 5 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1784-1807).

¹³ IIIIS4A, AAu, C-46-18, Conv. I, 13. 9. 1793.

Furlanije, povsod, do koder je segel doimet njegove živinske trgovine.

Tako mu je ob smrti leta 1793 dolgoval najvišjo vsoto 2.000 goldinarjev ljubljanski meščanski trgovec Miklavž Lederwaseh, zet Anton Levstek, tretjinski kmet iz Velikih Lašč, je prejel le malo manjše denarno posojilo 1785 goldinarjev, tretjo najvišjo vsoto 1000 goldinarjev pa je vzel na posodo Laščan Matevž Zidar. S skupnim posojilom dobrih 991 goldinarjev sta bila povezana s pokojnikom tudi Laščana Jernej Hočevar in Filip Kožar, ki sta nastopila kot pričci ob nastajanju njegove ustne oporoke leta 1793. Od tujih partnerjev so imeli visok skupen dolg samo še trije Ljubljančani, ki so Valentinu dolgovali 800 goldinarjev za vole. Ostali posamični pasivni dolgovci niso presegali 226 goldinarjev, a so bili po svojem izvoru še bolj raznoliki od zgoraj navedenih. V njih se zrcali vsa pestrost Valentinove trgovske in kreditne dejavnosti, tako v krajevnem oziru kakor glede na socialni položaj dolžnikov. Od bližnjih kmečkih ljudi zasledimo osebe iz velikolaške okolice, iz Šentvida pri Stični, s Kočevskega in z Blok, medtem ko so drugo skupino manjših dolžnikov sestavljali krajevno oddaljeni možiki in ženske, ki jih je Kožar srečeval na svojih tržiščih in vzdolž trgovskih poti - od Brdovca pri Zagrebu, preko Novoga mesta in Ljubljane do krajev na Notranjskem in Vipavskem. Večje število dolžnikov je pričakovano srečati v primorskih mestih Trstu, Gorici in Vidmu. Tu se je pot Kožarjevih čred končala pri mesarjih ali pri laških trgovcih, ki so živino gnali naprej na beneško ozemlje. Njihove postavke so v zapuščinskem inventarju povečini izrecno označene kot neporavnani dolgovci za kupljene vole in svinje.

Slovenski prisegi Janeza Kožarja in Matije Ivanca, ki bosta predstavljeni v nadaljevanju in opisujeta sklenjene posle in izdatke neposredno po Valentinovi smrti, samo potrjujeta in dopolnjujeta prej omenjene smeri živinske trgovine. Na poti iz Zagreba proti morju se je živina obvezno ustavila na hrvaško-kranjski obmejni nakladninski postaji Jesenice, imela enega od postankov v Kostanjevici na Krki, tržišče pa med drugim tudi v Idriji, saj se mimo tržiških mesarjev omenja gnanje volov v Idrijo in posel s tamkajšnjim mesarjem.

Prepoznavna dejavnost velikolaškega živinskega prekupčevalca kaže vsaj še dve značilnosti. Prva je nesorazmernost med kreditnimi gotovinskimi posojili in neplačanimi dolgovci za trgovsko blago. Okoli tri četrtine Kožarjeve pasive (6947 gld ali 75%) namreč sestavljajo krediti v denarju in samo četrtino (2269 gld) dolgovci kupcev živine. Donosne naložbe Valentina Kožarja je torej predstavljalo kreditiranje za obresti. Le-te so bile od primera do primera različne in so znašale 4 ali 7 odstotkov na leto. Druga značilnost je ta, da je bila večina posojil najetih komaj nekaj mesecev ali kakšno leto pred

Kožarjevo smrtjo, kar je zaradi obresti razumljivo zlasti pri visokih vsotah. Sklep obeh ugotovitev je na dlani: Kožarjev kapital se je hitro obračal. Nikakor torej ni šlo za statičnost oziroma kopičenje mrtvega kapitala. Mali četrtinski kmet s Pušč pri Velikih Laščah je veljal za uspešnega premožnega posojilodajalca, pri katerem niso prosili kredita samo okoliški kmečki ljudje, ampak tudi meščani deželnega glavnega mesta in drugih mest.

Toda - kako je v resnici živel ta daleč znani in priznani vaški mogotec? Vse kaže, da se je veliko časa mudil zdoma, jezdil na konju poleg čred živine in najetih gonjačev ter se pehal za zaslužkom, ki njemu samemu ni prinašal skoraj nikakršnega udobja. V sodobnih virih ne nastopa nikoli drugače kot kmet (*Bauer, rusticus*).¹⁴ Ni dvoma, da ni obiskoval šol, zato se ni znal sam niti podpisati. Kakor vsi ostali župljani je namreč v vlogi botra v krstni matični knjigi podpisan zgolj s križcem.¹⁵ Pri sklepanju poslov mu je tako morala vsakokrat priskočiti na pomoč pisanja večja tuja roka. Tako kot je preživel doberšen del življenja, je Valentin na potovanju tudi sklenil svojo življenjsko pot. Pri 59. letih je 30. avgusta 1793 nekoliko nepričakovano zatisnil oči v Zagrebu, v živahni trgovski Vlaški ulici pod Kaptolom. Na Hrvaškem je pred tem kupil večje število volov, ki so jih najeti gonjači vodili proti kraju prodaje - Trstu. Četudi je bolehal in je zato nedolgo pred odhodom na pot narekoval oporoko domačemu kaplanu in dvema pričama, kljub svojim šestim križem ni pričakoval, da se ne bo več vrnil domov. Spremljala sta ga družabnika, zet Janez Kožar in Matija Ivane, po domače Karlovic, ter neznano število gonjačev ("trajbarjev"). V Zagrebu se je Valentinovo zdravje po deloma že sklenjenih poslih tako nevarno poslabšalo, da je 29. avgusta, predzadnji dan svojega življenja, sklenil narekovati še svojo zadnjo voljo kot dopolnilo prvi oporoki. Ni nepomembno, da je oporoko petičnega Dolenjca zapisal zagrebški škofijski sodnik v navzočnosti kar treh duhovnikov, in sicer škofijskega blagajnika, mestnega župnika pri sv. Petru in provizorja v Ivancu. V zvezi z nedokončanimi posli je Valentin priznal svojemu klicarju Atanaziju Jankoviću, imenovanemu Mirovnik, zajetno vsoto 2.518 goldinarjev, zajeto v kupni pogodbi. Iz mošnje umirajočega je škofijskemu sodniku kaniilo poleg plačila sodnih stroškov še posebej deset goldinarjev, za blagor svoje duše pa je umirajoči namenil vsoto 50 goldinarjev, iz katere naj se vsako leto daruje cerkvi Device Marije v Lepoglavi. Za primer smrti je naročil, naj njegovo truplo pokopljejo v kripti Petrove župnijske cerkve, kar se je potem tudi zgodilo.

¹⁴ Npr. 21. oktobra 1771 ob pomški hčerke Jere - "filia Valentini Koshar rustici" (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1757-1772).

¹⁵ Bistoval je Matiji Škrabcu, njemu 5. februarja 1788 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1784-1789).

Slovenske prisegel

V pravdi o verodostojnosti prve oporoke iz leta 1793 so bile 27. aprila 1795 poklicane pred sodišče oziroma gosposčinskega upravitelja Ignaca Pezdirea vse tri oporočne priče: velikolaški kaplan Anton Mlakar ter turjaška podložnika Filip Kožar in Jernej Hočevnar, oba iz Velikih Lašč. Čeprav prepis prve-glavne oporoke ni ohranjen, je iz dopisa razvidno, da je prav tako nastala leta 1793. Njeno vsebino povzemajo tri ohranjene slovenske prisegel, nastale na dveh sodnih razpravah 27. in 29. aprila 1795. S prisegami je krajevno sodišče Turjak tožnicama dokazovalo pristnost in veljavnost oporoke, tako da je zaslišalo vse tri oporočne priče. Prvi dan se je pozivu sodišča odzval samo Filip Kožar. Pokazali in raztolmačili so mu Valentinov testament, ga kot prisežnika opozorili na posledice v primeru krive prisegel, nakar je pisar zapisal dve njegovii prisegli v naslednji obliki:

/Prva prisega/

Jest Lippe Koschar is Lashz Teriashki Kmet perseshem bogu ozhetu, Bogu sinu, imu Bogu Svetimu duchu ena Prava Zhista imi Schivotna Persega, de ta Testament, kotir mene je sdei na prei bran bin, imu u katerimu jest od gospuda Koplana is lasz anton Mlakarja Podpissan Sem, richtig taku govori, koker ranik Vallentin Koschar u prizheo z mene sa schafou je (vstavljeno: tudi de ranic Vallentin Koschar sraun tega, kar je sapisanu Negou Barn Blagu Johanesu Koscharju sa schafou) tu taku guishnu koker mene Buch sdei, imu na mojo sadno Uro Pomagai amen.

/Druga prisega/

Jest Lippe Koschar is Lashz Teriashki Kmet perseshem Bogu ozhetu, Sinu, imu svrtimu duchu ena prava Zhista, imi Schivotna persega, de je ranic Vallentin Koschar mene pustu k sebe poklizat, de je prizha mene, imu jernea Kotschevarja soi testament delhu, imu de ga je Gospud Anton Mlakar pißou, imi Katiri je sdei mene na prei bran bin, je ta prou tist testament, katirga je ranic Vallentin Koscharje prizha nas triech delhu, jenu de richtig taku govori koker je ranic Vallentin Koschar prizha nas saschafou je, tudi ile ranic Vallentin Koschar Sraun tega kar je sapissanu negou Barn Blagu Janese Koscharje¹⁶ sa schafou je, tu taku guishnu koker mene Buch sdei, imu na Mojo Sadno Uro pomagai amen.

Dva dni zatem sta 29. aprila 1795 prisegli še ostali dve priči. Prisega kaplana Antona Mlakarja je edina zapisana v nemščini in je po vsebini - razen seveda pri navedbi imen ostalih dveh prič - povsem identična s slovensko prisego Jerneja

Hočevnarja, ta pa le v malenkostih drugačna od prisegel Filipa Kožarja. Ni nepomembno, da se je Jernej Hočevnar pod prisego podpisal sam, in sicer kot "Jerni Kotzheuar." S podpisom je jamčil za resničnost naslednjih besed:

/Tretja prisega/

Jest Jerni Hotshevar is Lashz Teriashki Kmet perseshem Bogu ozhetu, sinu, imu Svetimu duchu ena prava Zhista, imi Schivotna persega, de je ranic Vallentin Koschar mene pustu k sebe poklizat, de je prizha mene, imu Phillippa Koscharja soi testament delhu, imu de ga je gospud Koplan Anton Mlakar pißou, de ta Testament, katirga je gospud Anton Mlakar pißou, imu katiri je sdei mene na prei bran bin, je ta prou tist testament, katirga je ranic Vallentin Koschar je prizha nas triech delhu, jenu de richtig taku govori koker je ranic Vallentin Koschar prizha nas Sa Schafou je, tudi de ranic Vallentin Koschar Sraun tega, kar je Sapissanu negou Barn Blagu Janese Koscharje Sa Schafou je, tu taku guishnu koker mene Buch sdei, imu na Mojo Sadno Uro pomagai amen.

V drugi zadevi, t.j. tožbi proti Valentinovemu zetu Janezu Kožarju in drugemu spremljevalcu Matiji Ivancu zaradi prejemkov in izdatkov za prodane vole, sta istega dne drug za drugim prisegli moža, ki sta Valentina Kožarja spremljala na njegovi zadnji poti v Zagreb, nato pa kupljeno hrvaško živino jeseni 1793 prodala na Primorskem kot pooblaščenca Valentinovih dedičev.

Matija Ivanc, turjaški podložnik iz Ponikev, vasi ob poti iz Rašice v Dobropoljsko dolino, je podal kratko prisego, pod katero se je tudi sam podpisal kot "Mathias Juvanz m.p." Mož je torej očitno okusil nekaj šole in mogel opravljati nujne pisarniške posle za oba Kožarja, tasta in zeta. Vendar pa vse kaže, da nemščine ni obvladal v tolikšni meri, da bi mogel v njej prisegati. Njegova slovensko pisana prisega se glasi:

/Četrta prisega/

Jest Mathias Juvanz Perseshem Bogu otschetu, Bogu Sinu Bogu Svetemo Duchu ena Prava, Zhista, jenu Suotna Persega, de sem od Andrea Friza Mefsarja n Tersti sa le te nemo Frizo predane 21 Volle jenu po doll Potegnenech Zerenge jenu Spesech, Katiere sem jest od le tech denarjou odrnitou netsch netsch Koker 1500 f. Tudi de sem od Antona Vashkota she nstank na tem, nemo na raitenga sa ven sekat dami Valentin Koscharjovech 21 Vollon, na Katierech je Jannes Koschar 500 f prejeu, 900 f jenu ne vetsch, smi tech Zereng, jenu speshe, Katiere sem jest na tech Denarjou seb saraitou, prejeu sem, tedei scupi pa sen prejeu, jenu odrnitou 2400 f (do-dano: Jenu od Premosheina ranziga Koscharja Drusiga na vem Koker de be imeli Biti n sa-

¹⁶ Prvotni zapis: *Koscharju* je pisar popravil v narečno obliko: *Koscharje*.

mabore 25 Kron, tn takn Gnishnu Kaker meni Buch sedei jenn na moja Sacha Urta Pomagei Amen.

Janez Kožar drugače kot Ivanc ni obvladal večine pisanja, zato je njegovo prisego pred dr. Bernardom Wolfom podpisal naprošeni pooblaščenec (Namensfertiger). Kožarjeva prisega še temeljiteje od Ivančeve opisuje sklenjene trgovske posle in je med obravnavanimi slovenskimi prisegami najdaljša ter vsebinsko najbogatejša.

/Peta prisega/

Jest Janmes Koshar Persheseni Bagu Otscheta, Bogu Sinnu Bagu Suetenia Dulu ena Prava, Zhista, jemi Sratna Perfsega de sem

Inno od Mathiata Juvanza is Paniku netsch vetsch, kaker 2670 f prejen, jenu de sa ntech denarjech tiste 2100 f, katier u testamente ad 4u 7hr 793 u drugi Pastavi, Mathiat Juvanzi sa voll Kupvat bli Dani, sapopadevi

2da de sem od Andreja Friza Mefsarja u Idrie en ostaneg na dange na Predanech 25 vallou 1000 f jenu netsch vetsch prejen.

3 tio de sem od Antona Vashkata is perdenkanu Mauier sa 16 vollen katiere mo je Mathia Juvanz is Paniku, she ke je hin rank Koshar Shin, sa Ven Sekat na Vaga Danc, netsch Vetsch Koker 852 f prejen.

4 ta de sem od Antona Vashkata na 21 Vallan Katiere je on na ven Sekaine na Vage prensen, netsch Vetsch Kaker 500 f prejen.

Patem Pak de sem pervetsch Gospnde Larenza Antona Rndalphi netsch mein koker 1500 f.

2 da Atanasia Jankavitsch netsch Mein Koker 2518 f

3 tio Medicine Dachtaria Gaspudi Fahi u Sagrahi netsch mein Koker 38 f 18 1/4 xr

4 to Gregarja Juvana sa Unkastenge u ranzga Balesen is le tem sashafamem 10 f netsch mein Kaker 45 f

5 to Gospuda Michati Seizi auslakarje u Jefsensizach na Danzhemna auslaki netsch mein Kaker 18 f 42 xr

6 Antona Rei Wirtha Kastainonzi na Dausnui Zerengi ad Vollech, jenu treibarich netsch mein Kaker 8 f

7 ma Gaspudi Lashkemi Vikarjansi Stephana sa Svete Mashe jenu Conduct netsch mein Kaker 30 f

8a gaspud faimashtra u Dabrepalech sa 48 Suetel Mashe 16 f netsch mein

9na u Saveta Mashe u sagrahe netsch mein Koker 4 f

10mo sa use Sarte Zerenge, jenu Spese sa Valle, sa treihare, sa Matern Prescerhleime jenu tem Borem netsch mein Kaker 90 f 32 xr

11 u grad sa Matern Prescerhleime 29 f 30 xr jen sa fertegvaine ene shenske netsch mein Kaker 32 f 2 xr

12 mo de sem u Tersti sa 5 1/2 Bratscha Shameta, Katerra je Rank per Vashkato Mefsari Dausnui astou netsch mein Kaker 20 f

13 de sem na Zerenge sa sebe, jenu sa Mathiata Juvanza al Karlauza, patler sa triharje, sa Volle, Katier sa hli u Idria, jenu u Terst gnani, jenu sa anshlake netsch mein Kaker 70 f

14 ta de sem na Zerenge samu jenu sa Mathiata Karlauza Keder sma reishal Dauge Tierjat u sagrah jenu sa anshlake netsch mein Kaker 18 f sen Vendan jenu de jest ad Drusiga Skritiga Premashaina ranziga Kosharja netsch ne veni tn toku gnishnu Kaker meni Bug sedei jenu na moja sachu Urta Pomagei Amen.

Podobno kot na Turjaku so tudi v Zagrebu priče zagotovo potrdile verodostojnost druge opočke Valentina Kožarja in s tem ovrgle še zadnji dvom o pristnosti pokojnikove poslednje volje. Sodnega epiloga pred turjaškim sodiščem sicer ne poznamo, u je iz povedanega razvidno, da je šlo pri vsej stvari le še za formalnosti pred pravnomočnostjo in izvršitvijo obeh testamentov. Janez Kožar iz Velikih Lašč je postal lastnik vsega tastovega premoženja, zadovoljna sta bila očitno tudi drugi zet Jurij Ivanc in hči Jera, medtem ko najmlajši hčerki, kot rečeno, nista dobili pravega zadoščenja, kar je vso stvar sploh zapletlo.

Natančno presojo jezikovne podobe zapisov petih slovenskih priseg prepuščamo slavistom, a si na tem mestu vendarle dovoljujemo nekaj opazanj. Prisega so vsekakor zanimiv spomenik upravne slovenščine na turjaškem gradu konec 18. stoletja, toliko bolj, ker gre za ožjo domovino začetkov knjižne slovenščine. Valentin Kožar je namreč živel komaj pol ure hoda od Trubarjeve Rašice, medtem ko naj bi temeljno delo slovenske protestantske književnosti, Dalmatinov prevod Biblije, med drugim nastajal prav na Turjaku. Glede na dosežke knjižne slovenščine 16. stoletja je turjaška upravna slovenščina iz leta 1795 nesporno korak nazaj. Gre za izdelek predrazsvetljenske pisane slovenščine z vrsto črkopisnih nedoslednosti in oblikovnih improvizacij.

Pet turjaških priseg iz leta 1795 ni nujno pisala ista roka. Prve tri, ki zadevajo veljavnost oporočke, so namreč zvestejši posnetek veliko-laškega narečja kot četrti in peta prisega.¹⁷ Morda je bil eden od dveh (ali več) zapisovalcev tisti "actuarius" Jožef Leber, ki ga srečamo že pri sestavi Kožarjevega zapuščinskega inventarja, če je seveda poldrugo leto kasneje še služboval na Turjaku. Vse kaže, da ni bil domačin z ožjega področja - vikariata Velike Lašče, kjer njegovega priimka v 18. stoletju ni zaslediti.¹⁸ Toda, kdor-

¹⁷ Za presojo narečnih značilnosti se tuiplo zahvaljujem gospodu Branetu Zadniku iz Velikih Lašč, zdaj župniku v Poxloluiku.

¹⁸ NŠALJ, ZA Velike Lašče, repertorij R 1694-1878, repertorij P 1738-1812.

12mo De rem u kerst sa 5½ Bratstva. Edmetar Kallerga je Rant
 per Varkhoti Metari Goustan vrtod netih mein Kotler
 20 f

13 De rem na Kerstge sa rebe jemu in Matheata Juvarka
 al Karlouka, potlet sa Lasebarje, sa Volle, Kaler sa
 bli u Doria, jemu u kerst gnani, jemu sa aushlatke
 netih mein Kotler 10 f

14mo De rem sa Kerstge same jemu sa Matheata Karlou
 "za Kedes ima ~~Dinge~~ reirhal Dange Lierjal u zagrob
 jemu sa aushlatke netih mein Kotler 18 f in vendar
 jemu se jert ad Gauriga Strikiga Premosheina
 ranziga Kosharja netih na vem tu Lotur Gaurstmu
 Kotler mein Bug Twei jemu na moja Taina Uroa
 Pomageli Amen.

Janez Kozarja

Handwritten signatures and notes, including "K. Kozarja" and "K. Kozarja" with a date "29. 4. 1795".

Konce prisega Janeza Kozarja, Turjak, 29. 4. 1795

koli je že zapisal ustne prisega zaslišanih Laščanov, je skušal čimbolj slediti njihovi govorici. Zlasti prva tri besedila so podoba velikolaškega narečja, samo mestoma jih zapis neartikuliranih samoglasnikov (e ali a, o ali u) približuje bolj rihniško-sodraški govorici. Gospoščinski pisar je imel očitno pred očmi edini namen, da bodo priseženci, ko jim bo besedilo prebral, prisego v celoti razumeli in prepoznali kot svojo. Čeprav je bil mož sam najverjetneje od drugod, velikolaškim kmetom ni vsiljeval svojega idioma in še manj iskal pravilne skladnje in izrazov iz slovenske razsvetljenske književnosti. Celo knjižno sklanjanje Kozarju (v dajalniku) je v drugi prisegi Lipeta Kozarja popravil v narečno obliko Kozarje. Kot izrazito narečna značilnost se kaže pri vseh petih prisegah uporaba imenovalnika

namesto tožilnika v primeru: ena prava, čista jemu životna persega. Nasprotno sta molitvena obrazca na začetku in koncu vsake prisega (Bogu očetu, sinu, svetemu duhu) pod vplivom nadregionalne cerkvene slovenščine,¹⁹ kakršna je bila tedaj v splošni rabi v Cerkvi, kar najhrz velja tudi za obliko Bug v peti prisegi namesto Bui v ostalih štirih hesedilih.

Zadnji dve prisegi kažeta sicer več odmikov od lokalnega narečja, vendar imata edini tipično narečno obliko na moja zadna ura, zapisano v prvih treh prisegah kot: na moja zadno uro. Jezik četrte in pete prisega sicer oddaljuje od dolenjščine izpuščen refleksi jata (sekajne namesto

¹⁹ Prim. Peter Ribnikar, Bilejske podložniške prisega, Ljubljana 1976, str. 47-93.

sejkajne, sekaj namesto *sejkaj*). Izrazit odmik od narečja predstavljajo v obeh prisegah nekateri dajalniki in mestniki, denimo *fajnaštro* namesto narečno *fajnaštri*, bržčas oblikovani po latinščini. Zlasti očitno so na ta način zapisana oseba in poklicna imena primorskih meščanov: *Larenca Antano Rudalfo, per Vaškata, nema Frico, medicine dahtarjo*, vendar tudi domačih ljudi, kot denimo *Gregarja Juvanca*. Vprašanje je, ali je zapisovalec s tem vnašal v prisegi elemente lastnega govora ali sodobne knjižne slovenščine. Vsekakor pa ni pri vseh petih prisegah niti v enem primeru preteklika upoštevana reforma razsvetljenskih piscev, ampak gre izključno na sodobno izgovorjavo (*pisou, prejeu, adraitau, u grad, use*).

Videti je, da je črkopisnih nedoslednosti vendarle nekaj manj kot v starejšem, v lanskem Arhivu predstavljenem sklopu priseg (1708-1751). Povsem neenotna je sicer še vedno pisava velike začetnice (npr. *Persega-persega* in celo *Jernijernea*), a gre sicer za doslednejšo uporabo boboričice z manj vrinkov nemškega črkopisa. Znak -sh se izgovarja kot š (*faimashtro, Lashkemi, is Lashz*) in kot ž (*Koshar, Shameta, reishal*). Nemško črko -sch za glas š je zaslediti le v adaptiranem glagolu *zašafati* (*saschafau*), a tudi v dveh besedah za -ž (*Schivotna, Koscharje*). Poudarjeno nezveneči glas s je zapisan kot -ys (*pis-fson, sapifsanu, Mefsarja*), le v prvi prisegi kot -ss (*Podpissan*) in največkrat z običajnim -s (*jest, persega, sehe*). Od šumnikov je najdoslednejši zapis glasu č = zh (*azhetu, zhista, Danzhemua*), vendar pri besedah "nič" (neč) in "več" izključno kot -tsch ali -tsh (*netsch, netsh, vetsch*), pri "Bogu očetu" izmenično -zh in -tsch (*azhetu - 3x, atschetu - 2x*), sicer pa z nemško črko še trikrat (pervetsch, Jankovitsch, Bratscha). Od sičnikov je najenotnejše zapisovan glas c = z (poklizat, Juvanz, Zerenge). Morebiti predstavlja tukaj edino izjemo zapis roditelja "iz Lašč" (praviloma: *is Lashz*, v prvi prisegi tudi: *is lasz*); ni namreč mogoče zanesljivo ugotoviti, ali se je "iz Lašč" resnično izgovarjalo "iz Laše" ali gre le za zapisovalčeve težave pri zapisu šumnike skupine -šč, ki nastopa samo v tej besedi.

Odmik od boboričice je oblikovan po nemškem pravopisu pri zapisu glasu h, in sicer z eno samo izjemo. Sredi in na koncu besede je namreč h zapisan kot -eb (*Dochtarja, tech*), enkrat samkrat kot -h (*Sueteht*), sicer pa kot tak na začetku besede (*Hatshevar*) in pri osebnih imenih (*Jahonesu, Mathias, Matlioto*). Nemške oblike osebnega imena so razpoznavne tudi v črki -ph (*Stephano, Rudolpho, Phillipa*), medtem ko glasu f sicer ustreza enak znak (*fertegvaine, saschafau*), rabljen pri zapisu izrazov neslovenskega izvora. Edina beseda v nemški kurzivi (*Wirtha*) se je pisarju zapisala v prisegi Janeza Kožarja in to navzlic jasnemu slovenskemu dajalniku. Končni -o je povrh tega absorbiral veznik -v (*Wirtho Kastainauzi = birtu v Kostajnovci*). Tudi

adaptirani glagol *rajžati* iz iste prisege je bil pisarju, navajenemu nemškega pisanja, prezenten v obliki *reisen*, kar je dalo -ci tudi v slovenskem besedilu: *Keder sma reishal*. Isto velja za gonjače - *trajbarje* (*treibarich, treibare*), v istem spisu sicer imenovane tudi *trigbare*. Zdi se, da sta -ci in -ai v vseh ostalih primerih fonetična zapisa (*sedei, uo prei, mein, raitenga*), ki nastopata tudi v variantah *pamagai-pamagai*. Slednja - *pomagaj* - je navzoča izključno v molitvenem obrazu in kaže morebiti vpliv zborne liturgične izgovorjave.

Improvizirani obliki po latinski normi sta še zapisa črk -q in -c za glas k. V četrti prisegi se dvakrat omenja Matija Ivane iz Ponškev (Ponšku = Poniku), medtem ko srečamo -c v pomenu glasu k v besedi "skupi" (*scupi*) in osemkrat "ranik" (*ranic*), vsekakor v izgovorjavi enako zapisu "ranik" iz prve prisege, kjer se na drugem mestu pojavlja tudi "ranic".

Turjaški pisar (pisarja) si ni delal preglaiv z zapisovanjem različnih oblik glasov u in v, ampak je pisal po posluhu (*use, negau, u Idrie, daushni*). Nedosleden je pri uporabi izraza *svet*, *sveti* (*svetinu, Suetemu*), medtem ko zapisi besed *zraven* in *grišm* omogočajo domnevo, da je šlo res za izgovorjavo zvočniškega -u (*sraum-Srauen, gūshnu*). Vendar srečamo črko -u enkrat samkrat pri besedi *životna* (*suotna*) tudi za očitno jasno izgovorjeni in enako zapisani -v (*Schivotna*).

Dosledna je pisava dvojnega l (-ll) v večkrat rabljenih besedah *vali* (*Valle, Vallou, Vallech*) in *delal* (*dellu*) ter pri enkrat uporabljenem *dol* (*dall*). Drugače kot za običajna nemška zapisa imen *Vallentin* in *Phillipp* moremo -ll pri treh slovenskih izrazih razlagati kot trdi -l. Trdi, podvojeni -r, je čutiti v izgovorjavi besede *ura*, zato najdemo v tretji prisegi: *Sadna Urro*. Zapisa *mejn* in *menj* za moderno knjižno obliko *manj* kažeta podobno kot zaimsek *kaker* na različen zapis slišanih besed, ki v velikolaški okolici dejansko rahlo variirajo.

Leksikalna podoba besedil enako nazorno odraža improvizacijo. Uporabljeni izvorno neslovenski izrazi so živeli v vsakdanji govorici ter bili v njej tako močno adaptirani, da jih razen enega (*Conduct=pogreb*) bržčas ne bi mogli nadomestiti s sopomenkami. Prevzeto latinsko besedje (*Conduct, Testament, Medicine Dohtar, Vikorjaus*) je po pričakovanju veliko redkejšo od nemškega, kjer so prevzeti izrazi deloma že dobili drugačen pomen. Iz najširše rabe je vzet prislov *grišm* (=gotovo, resnično), samostalniki *birt* (*dativ: Wirtha=krčmarju*), *trajbar* (=gonjač), *fajnašter* (=župnik), *rajtenga* (=račun, obračun), *sarta* (=vrsta) ter glagoli *rajžati* (=potovati), *odrajtati* (=odšteti), *zarajtati* (=zaračunati, odšteti) in *zašafati* (=nameniti, položiti). Splošno razširjen je bil kalk *zapapaden-i* (iz nem. *einbegriffen* = všteti, vsebovan, vključen), verjetno pa manj ali sploh neznana slo-

vensko-nemška sestavljenka *Barn Blagu* (= alodialno, lastno blago).²⁰ Kmečki ljude, ki so se podajali na pot, so se srečevali tudi z nakladninskimi postajami, nakladnino (*sa uushlake, sa aushloke, nu Dauzhenno aushloki* = nem. *Aufschlag*) in njenimi pobiraleci (*austokur*). Predvsem v trgovsko-poslovni svet so sodili nemški termini *Zehrung* (*Zerenge*=živež), *Spesen* (*speshe, spese* = izdatki), *Unkosten* (*Unkostenge* = stroški), medtem ko edini povsem nepredelani nemški izraz *richtig* (=točen, natančen) slejkoprej kaže na prevzem iz zadrege. Današnja narčna govorica prav tako ne pozna besede "fartegvajne" (*sa fartegvaine ene shenske*), uporabljene v zvezi s preskrbljenjem ovdovcle matere, kjer je očitno mišljeno negovanje do smrti, izraz sam pa najbrž izpeljan iz nemške besede "fertig". Zanimiv, a razen morda pri redkih starejših ljudeh že pozabljen, je izraz "brača", v konkretnem primeru merska enota za tkanino (*Brutschu Shumeta*). Dialektalni izraz *brač* za laketi je bil v preteklosti registriran prav na področju Velikih Lašč, kakor tudi na Vzhodnem Štajerskem in Koroškem. Gre za izposojenko iz italijanščine (*braccio*), ki v množini (*braccia*) pomeni dolžinsko mero, seženj.²¹ Postavlja se vprašanje, ali je bil pojem na dolenjskem podežlju splošno razširjen vsaj med trgujočimi ljudmi ali nemara neposredno vzet iz italijanščine, saj ga prišega omenja v zvezi s kupoprodajo v Trstu. Dokumentiran pojav besede prav v Velikih Laščah vsekakor kaže na živabne trgovske stike tega področja z italijanskim jezikovnim prostorom.

Sama skladnja predstavljenih prišeg je že na prvi pogled izrazito nemška, z dolgimi, sestavljenimi povedmi in številnimi vrinjenimi stavki. Zapisovalec je imel pred očmi nemški vzorec, ki ga je samo okorno poslovenil. Poleg običajnega glagola na koncu srečamo tako tudi nepotrebno podvajanje pomožnega glagola biti, kakor v primeru: *koker je ranik Valentin Kožar priča na zašafou je*. Zlasti pogosti so dobesedno prevedene nemške sintagme, npr.: *naprej bruu bil* (= *vorgelesen worden*), *po dol potegneuch cerenge jenu speseh* (=nach Abzug der Zehrung und Spesen), *znuu tel cereng* (=ausser den Zehrungen) in slovenskemu ušesu nekoliko bližja: *za ven sekut - na ven sekajue in ta proutist testament*.

V primerjavi z lani objavljenimi tremi starejšimi prisegami (1708-1751) pri besedilih iz leta 1795 ni zaznati bistvenih razlik ne v črkopisu ne v pravopisu. Vendar pri tem ne gre zanemariti dejstva, da so prišege v prvem primeru nastale pred sodnimi instancami na deželni ravni v Ljubljani, medtem ko so zapisi s konca 18. stoletja izdelek podeželskega krajevnega sodišča, ki v večji meri sledi in dopušča značilnosti lokalnega, celo individualnega idioma.

²⁰ Izraz je razložen v nemški prišegi kaplana Antona Mlakarja: "...das übrige alodial Vulgo Barn Blagu...".

²¹ France Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga. A-J. Ljubljana 1976, str. 36.